

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان جهاد کشاورزی استان اردبیل
مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان اردبیل

چالش‌ها و راهکارها در بهره‌برداری مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های منابع طبیعی (مطالعه موردی برای عرصه‌های منابع طبیعی استان اردبیل)

شاتره ایرانی، *Fumaria vaillantii* Loisel.

بومادران، *Achillea wilhelmsii* C. Koch

گل راعی، *Hypericum perforatum* L.

علف چشمه، *Nasturtium officinale* R.Br.

نگارش

دکتر جابر شریفی

نشریه فنی، شماره ۹۱، سال ۱۳۹۵

بسم الله الرحمن الرحيم

نشریه فنی

**چالش ها و راهکارها در بهره‌برداری مستقیم
از گیاهان دارویی عرصه‌های منابع طبیعی
(مطالعه موردی برای عرصه‌های منابع طبیعی استان اردبیل)**

نگارش

دکتر جابر شریفی

بخش تحقیقات منابع طبیعی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان اردبیل (مغان)،
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، اردبیل، ایران

نشریه فنی، شماره ۹۱، سال ۱۳۹۵

این نشریه در تاریخ ۱۳۹۵/۲/۸ با شماره ۴۹۳۴۸ در مرکز اطلاعات و مدارک علمی
کشاورزی به ثبت رسیده است.

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان جهاد کشاورزی استان اردبیل
مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان اردبیل

عنوان نشریه: چالش‌ها و راهکارها در بهره‌برداری مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های منابع طبیعی (مطالعه موردی برای عرصه‌های منابع طبیعی استان اردبیل)
تدوین: دکتر جابر شریفی
ویرایش علمی: مهندس علی صمدزاده و مهندس حسین مصطفایی
ویرایش فنی: مهندس علیرضا خواجهی، مهندس مقصود ضیاچهره
ناشر: سازمان جهاد کشاورزی استان اردبیل - مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی
شمارگان: ۵۰۰ جلد
نوبت و سال انتشار: اول / ۱۳۹۵
شماره نشریه فنی: ۹۱
قیمت: رایگان (مخصوص محققان، کارشناسان، مروجان و بهره‌برداران)

نشانی: اردبیل - مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان اردبیل،

تلفن: ۳۲۷۵۱۵۷۹ (۰۴۵)

اردبیل - شهرک اداری بعثت، سازمان جهاد کشاورزی استان اردبیل،

مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی، تلفن: ۳۳۷۴۳۵۰۰ (۰۴۵)

مخاطبان نشریه:

مدیران اجرایی، محققان، کارشناسان و مروجان منابع طبیعی تجدید شونده (جنگل و مرتع)

اهداف آموزشی:

شما خوانندگان گرامی در این نشریه فنی با:

- شناخت قابلیت‌ها و محدودیت‌های سرزمین، در زمینه گیاهان دارویی
- آشنایی با اثرات مخرب برداشت‌های مستقیم گیاهان دارویی از عرصه‌ها
- توصیه‌های فنی در بهره‌برداری مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های منابع طبیعی آشنا خواهید شد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶	پیشگفتار
۶	مقدمه
۷	اهمیت گیاهان دارویی
۷	اثرات مخرب برداشتهای مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی
۸	مناطق اکولوژیک گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی استان اردبیل
۹	توصیه‌های فنی برای بهره‌برداری بهینه از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی
۱۰	منابع مورد استفاده

امروزه بحث حفظ ذخیره‌گاه‌های ژنتیکی گیاهان دارویی در عرصه‌های طبیعی یکی از مهمترین دغدغه‌های اکولوژیست‌ها و مسئولین ذیربط می‌باشد، حفظ منابع طبیعی و ذخایر ژنتیکی گرانبها و تنوع زیستی از آنها بسیار حائز اهمیت است. شناخت مناطق اکولوژیک گیاهان دارویی با توجه به استعداد و ظرفیت منابع و عوامل پایداری و ناپایداری موثر در آن، ترسیم دورنمای آینده را میسر می‌سازد، در این راستا بهره‌مندی نسل‌های آینده از حداقل تنوع گونه‌ای و ذخایری که نسل امروزه از آن برخوردارند یکی از اهداف توسعه پایدار می‌باشد. اصلاح مدیریت و بهره‌برداری صحیح از ذخیره‌گاه‌های گیاهان دارویی است، بهره‌برداری بهینه از آنها و اجرایی کردن یافته‌های تحقیقاتی در این خصوص منوط به اطلاع‌رسانی آنها به کارشناسان، مروجان دستگاه‌های اجرای ذیربط و مخاطبان اصلی یعنی مرتع‌داران می‌باشد.

امروزه به دلیل نداشتن الگوی مناسب در مدیریت بهره‌برداری صحیح از ذخیره‌گاه‌های گیاهان دارویی در شرایط فعلی و از طرفی برداشت‌های مستقیم مفرط و غیراصولی از گیاهان دارویی چه از نظر کمی و چه نظر کیفی کاهش یافته و در خیلی از مناطق در سیر قهقرایی بسر می‌برند، شرایط فعلی مدیریت ایجاب می‌کند که به گیاهان فرصت داده شود تا مواد غذایی لازم را برای رشد بعدی خود ذخیره نمایند، عدم رعایت این امر موجب تقلیل تدریجی قدرت تولید و زادآوری گیاهان و بالاخره نابودی کامل آنها می‌گردد. یکی از راه‌حل‌های مناسب در مدیریت و بهره‌برداری صحیح از گیاهان دارویی، تهیه بذر و یا نهال و تکثیر و کشت آنها در عرصه‌های زراعی می‌باشد.

اهمیت گیاهان دارویی

گیاهان دارویی گیاهانی هستند که یک یا برخی از اندام‌های آنها حاوی ماده مؤثره است، این ماده که کمتر از یک درصد وزن خشک گیاه را تشکیل می‌دهد، دارای خواص دارویی مؤثر بر موجودات زنده است، به آن دسته از ترکیباتی گیاهی که دارای اثر درمانی می‌باشند مواد متشکله فعال نامیده می‌شوند (صمصام شریعت و دیگران، ۱۳۸۳). همچنین کاشت، داشت و برداشت این گیاهان به منظور استفاده از ماده مؤثره آنها انجام می‌گیرد. از آنجا که انسان جزئی از طبیعت است به طور مسلم برای هر بیماری، طبیعت گیاه مداوای آن را عرضه کرده است. انسان هر چه به طبیعت نزدیک‌تر شود، سالم‌تر است و بیشتر عمر می‌کند. به همین دلیل انسان هرچه به طبیعت روی می‌آورد و از نعمات آن بیشتر بهره می‌برد، جهت درمان بیماری خود سریع‌تر، بهتر و مطمئن‌تر درمان می‌شود. باید گفت که انسان تنها با داروهای شیمیایی مداوا نمی‌شود. همه عوامل طبیعی نقش درمان و دارو نهایتاً نقش پیشگیری را در برابر بیماری‌ها دارند. وجود گیاهان دارویی در طبیعت یکی از نعمت‌های الهی است.

اثرات مخرب برداشت‌های مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی

خصوصیات اکولوژیکی گیاهان متفاوت بوده و برای بقاء نسل خود از سیستم‌های رویشی و زایشی متفاوتی برخوردار می‌باشند، برای تجدید نسل، برخی از آنها از طریق ساقه زیرزمینی، غده و پیاز و برخی دیگر از طریق بذر تکثیر می‌شوند، اغلب رویشگاه‌های گیاهان دارویی در اراضی شیب‌دار، فرسایش‌پذیر، سنگلاخی و صخره‌ای می‌باشند، با توجه به این‌ها این گونه

مناطق بسیار شکننده هستند، در صورت عدم توجه و سهل‌انگاری در حفاظت و حمایت به سرعت قابلیت خود را از دست می‌دهند و دیگر برگشت‌پذیر نیستند، لذا جلوگیری از بهره‌برداری مستقیم از طبیعت و در صورت مهیاء بودن شرایط محیطی، رعایت نکات فنی در بهره‌برداری مستقیم از آنها امری لازم و انکارناپذیر است.

مناطق اکولوژیک گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی استان اردبیل

در استان اردبیل بالغ بر ۹۰۰ هزار هکتار عرصه‌های طبیعی اعم از مراتع، رویشگاه‌های جنگلی، اراضی صخره‌ای، تالاب و برکه‌های کوهستانی وجود دارد که به لحاظ برخورداری از اقلیم و توپوگرافی متنوع، رویشگاه بسیاری از گیاهان دارویی و صنعتی محسوب می‌شوند. هر یک از این رویشگاه‌ها آشیان بسیار گونه‌ها به شمار می‌روند که در نوع خود منحصر به فرد می‌باشد. به طور نمونه در مراتع جلگه‌ای مغان گونه‌های مانند: کور (*Caparis spinosa* L.)، داتوره (*Datura stramonium* L.) و خارمریم (*Silybum marrianum* L.) در مناطق میان‌بند انواع گونه‌های ثعلب (*Orchis* spp.)، شرین بیان (*Glycyrrhiza glabra* L.)، تلخ‌بیان (*Sophora alopecuroides* L.)، شکر تیغال (*Echinops robustus* Bunge.) و خارخاسک (*Tribulus terrestris* L.) در ارتفاعات کوهستان سبلان، تالش، آق‌داغ و بزقوش انواع آویش *Thymus* spp. انواع بومادران spp. *Achillea* و انواع گون کتیرا *Astragalus* spp. subgenus *Tragacantha* و... وجود دارد، بهره‌برداری پایدار از این ظرفیت جهت تحقق اهداف توسعه کشور در زمینه‌های ارتقاء

سلامت، ایجاد درآمد و همچنین ایجاد اشتغال امری است که ابتدا نیازمند دستیابی به شناختی یکپارچه از چنین ظرفیتی است تا بتوان بر مبنای آن با در اختیار داشتن اطلاعات ملی نسبت به برنامه‌ریزی‌های لازم در خصوص مدیریت و هدایت طرح‌ها و پروژه‌های گیاهان دارویی و صنعتی از آن استفاده نمود.

توصیه‌های فنی برای بهره‌برداری بهینه از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی

- ✓ شناسایی مناطق اکولوژیک گیاهان دارویی و اعمال قرق موقت در مناطقی که در وضعیت ضعیف بوده و در سیر قهقرایی می‌باشند.
- ✓ برخی از گیاهان دارویی که ریشه، ریزوم، غده و پیاز آن مورد مصرف قرار می‌گیرد، بهره‌برداری مستقیم از آنها موجب انقراض آنها می‌گردد. لذا از بهره‌برداری مستقیم خودداری شود.
- ✓ در صورت گسترده بودن گونه‌های دارویی در عرصه‌های طبیعی، برای برداشت مستقیم لازم است مجوز بهره‌برداری از دستگاه‌های ذریط اخذ شود.
- ✓ توجه به توصیه‌های فنی، توام با دانش بومی در بهره‌برداری مستقیم از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی.
- ✓ با به کارگیری نتایج مطالعات، توام با دانش بومی و اطلاعات سایت‌های حمایت‌کنندگان گیاهان دارویی در کشت و توسعه گیاهان دارویی.

✓ استفاده پایدار از این ظرفیت (پتانسل گیاهان دارویی) در قالب شرکت‌های دانش بنیان در جهت توسعه اشتغال زایی.

منابع مورد استفاده

- اسدی، م.، ا. معصومی، م. خاتمساز و و. مظفریان. ۱۳۸۷. فلور فارسی ایران. موسسه جنگل‌ها و مراتع ایران.
- ذوالفقاری، ا.، ا. عادل، و. مظفریان، س. بابایی و ق. حبیبی بی بالان. ۱۳۹۱. شناسایی گیاهان دارویی منطقه ارسباران و مطالعه دانش بومی مردم محلی. فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران. ۲۸ (۳): ۵۳۴-۵۵۰.
- زرگری، ع. ۱۳۶۸. گیاهان دارویی ایران. انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول تا جلد پنجم.
- سازمان برنامه و بودجه استان اردبیل. ۱۳۷۸. طرح مطالعات جامعه توسعه استان اردبیل. جلد ۴، بخش پوشش گیاهی، شماره ۲۵ ی ۴الف/ج. ۴.
- شریفی، ج. ۱۳۸۶. شناخت مناطق اکولوژیک منطقه اردبیل و آستارا. شیت شماره 39- Nz
- 5، گزارش منتشر شده مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، شماره انتشار ۴۰۹.
- شریفی، ج.، ی. رستمی کیا، ف. عظیمی مطعم و پ. عشوری. ۱۳۹۲. شناخت جامع مناطق اکولوژیک استان اردبیل. منبع منتشر نشده مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور.
- شماع، م. و ه. ساعدی. ۱۳۷۰. گیاهان سمی و تأثیر مسمومیت آنها در حیوانات. انتشارات دانشگاه تهران. ۳۳۲ ص.

صمصام شریعت، ه. و ف. معطر. ۱۳۸۴. گیاهان و داروهای طبیعی (مفردات پزشکی).

انتشارات چاپخانه نوبهار، ۲۸۸ ص، تهران.

مظفریان، و. ۱۳۷۵. فرهنگ نام‌های گیاهان ایران. انتشارات فرهنگ معاصر، شماره ۴۵،

تهران ۱۳۱۴۷، چاپ پنجم ۱۳۸۶.

Jalili, A. and Z. Jamzad. 1999. Red data book of Iran. Research Institute of Forsts and Rangelands (RIFR) ISBN: 964-473-061-5.

Rechinger, K.H. 1963-2005. Flora Iranica. Akademische Druk-u verlagsanstalt, Graz. pp 1-176.

Sharifi, J., A. Jalili, G.H. Shakir and E. Zandi Esfahan. 2014. Alpine Wetland flora, species life forms and chorology of the Sabalan Mountain-Iran. Journal of Biodiversity and Environmental Sciences (JBES). 5(2): 173-180.

Ministry of Agriculture Jihad
Jihad Agricultural Organization of Ardabil Province
Agricultural Extension Coordination Management

Ministry of Agriculture Jihad
Agricultural Research, Education and Extension Organization
Ardabil Agriculture and Natural Resources Research and
Education Centre

Challenges and Technical Solutions Exploitation of Medicinal Plants Areas of Natural Resource (Case Study for Areas of Natural Resources Ardabil Province)

Fumaria vaillantii Loisel.

Achillea wilhelmsii C. Koch

Hypericum perforatum L.

Nasturtium officinale R.Br.

Author
Jaber Sharifi, *PhD*

Technical Manual, Number 91, 2016